

РОЗВІДКИ

Володимир Бойко

ЗЛАМ ЕЛЛАНА-БЛАКИТНОГО

Минулого року було відзначено сторіччя з дня народження видатного українського поета та політичного діяча В. Еллана-Блакитного. У плеяді українських письменників і поетів «розстріляного відродження» його ім'я стоїть дещо окремо. В. Блакитному не судилось пройти через ГУЛАГ — він помер від хвороби аорти ще 4 грудня 1925 року, але його ім'я поруч з такими, як М. Хвильовий, М. Зеров та іншими, було надовго викреслено з української історії та політики*. Це цілком природно, тому що за біографією, за духом своїм він цілком належав саме до цієї плеяди. Та навіть після зняття табу на твори В. Блакитного, увага приділялася періоду його співпраці з більшовиками та вступу до КП(б)У. Що ж до раннього періоду, типовою була небагатослівна оцінка: «Спочатку не знаходив правильного шляху в революційному русі»¹. Та навіть і зараз не приділено достатньо уваги поглядам та діяльності В. Блакитного в його ранній, так би мовити, чернігівський період.

Мабуть, даремно, адже він був одним з провідних українських діячів, що підтримали більшовиків в Україні. І саме їх підтримка не в останню чергу зробила можливою перемогу більшовизму в Україні. З цієї точки зору здається доцільним дізнатися, що в тих діячах, зокрема у Блакитному, було таке, що зробило можливим перетворення на більшовика. Для мене особисто є досить цікавим питання, як романтичний юнак став людиною, що проголосила у березні 1921 року: «Струнко! До лав єдиної Комуністичної партії більшовиків України — кроком руш»². Отже, есе присвячене відомим, та не дуже, сторінкам життя В. Блакитного до 1918 року.

В. М. Еланський народився 12 січня 1894 року в родині священника, що очолював приход у селі Козел Чернігівського повіту.^{3**} Коли Василю виповнилося чотири роки, помер його батько. З того часу погіршилось матеріальне становище родини Василя. Вона була не те щоб бідною, але постійно виникали матеріальні проблеми.⁴

1905 року Василь з мамою, Галиною Василівною, переїжджає до Чернігова. Але в місті жили лише зимою, а літом виїздили у села Козел чи Тулиголова Глухівського повіту до відомої української родини Модзалевських (до бабусі Василя). Мати поета співчувала українсь-

* Твори В. Блакитного не друкувалися в СРСР з 1932 по 1956 р.

** М. Кодацький подає іншу дату та місце народження 28.12.1894 р., село Хмільниця.

кому руку, під час революції 1905—1907 років вступила до «Просвіти», взагалі, була жінкою досить радикальних поглядів. Одного разу навіть врятувала підпільний гурток від поліції, заховавши в кишеню під білизною прокламацію⁵, декілька разів возила нелегальну літературу до Гомеля.⁶

З дитинства Василь мав можливість читати революційну літературу, чим він і користувався. Можна уявити, який компот був у голові дитини після тих листівок, як глибоко западає в душу хлопця звинувачення самодержавства в усіх дійсних і вигаданих гріхах.

Мати Василя була в дружніх стосунках з родиною Коцюбинських, отже, десь 1911 року Василь познайомився з Михайлом Коцюбинським, його дружиною Вірою Устимівною та донькою Оксаною,⁷ що стала його юначим захопленням. У Чернігівському архіві зберігся цікавий малюнок гімназистки В. Блакитного з підписом: «Поклон Коту. Коту (либо непосредственно, либо через Оксану)» і далі «любит мешаться не в свои дела»⁸. Що то за справи — зараз можна здогадуватись. Але, мабуть, не буде великою помилкою припустити, що то є діяльність таємного гуртка молоді, до якого Василь не хотів залучати Оксану, щоб не наражати її на небезпеку.

В. Блакитний відвідував «суботи» М. Коцюбинського,⁹ бував на всіх лекціях і виставах «Просвіти»¹⁰. Саме М. Коцюбинський та І. Шраг, за твердженням М. Кодацького, добирали літературу для Василя¹¹. М. Коцюбинський та І. Шраг мали сильний вплив на юнака в плані систематизації уявлень про сучасне йому суспільство та вироблення ідейних орієнтирів, а саме: необхідність відродження українського народу та народний соціалізм.

Була ще одна людина, яка помітно впливала на формування уявлень Василя, — вчитель малювання в семінарії М. Жук. На його уроках розмовляли тільки по-українськи, читали українські газети, в тому числі галицькі, влаштовували диспути. Саме цим, передусім, приваблювало навчання у Жука Василя¹².

Але політичні переконання це ще не все. Велике значення має вдача людини. Від цього багато в чому залежать способи втілювання ідеалів у життя, характер її діяльності. Згадує ровесник Василя Л. Ліман (Фрейман): «Это был замечательный талантливый юноша с прекрасной поэтической душой, пылкий революционер, борец, несмотря на всегда слабое здоровье, очень деятельный, с большой энергией». І далі: «он так любил цветы, так красиво, так поэтично понимал красоту их»¹³. Д. Дорошенко, зустрівши В. Блакитного в 1917 році, відзначав, що Василь «был очень скромным и симпатичным молодым человеком».¹⁴ Вимальовується людина, що, як то кажуть, думає серцем, а не головою, надзвичайно романтична та емоційна в тому, що стосується її переконань, людина, що дуже гостро відчуває несправедливість і бажає перебудувати світ навкруг себе. Отже, і не дивно, що в семінарії, де вчився В. Блакитний, він прославився, як не надто добрий учень. Треба відзначити, що навчання в семінарії було для Василя багато в чому вимушеним. Мати не мала змоги оплатити його навчання в гімназії, а в семінарії Василь вчився безкоштовно, як син священника¹⁵.

Одного разу Василь висловив свою думку щодо померлого керівника семінарії, внаслідок чого його ледь не вигнали з навчального закладу.¹⁶ Іншого разу, він бере активну участь в так званому «картопляному бунті», спрямованому проти жорстокого режиму життя і навчання в семінарії.¹⁷ П. Тичина згадував, як одного разу Василь заскочив у дільницю поліції і висловив усе, що він думав про її діяльність — без ніякої конкретної мети, так, щоб подратувати жандармів і довести, що він їх не боїться¹⁸. На відміну від інших семінаристів він жив

дома, отже, був дещо відсторонений від тих подій, що траплялися в семінарії. Можливо, стан здоров'я, можливо, сама система навчання в семінарії призвели до того, що Василь не міг похвалитися своїми успіхами в навчанні. З класу в клас переходив по другому розряду (до речі, як і його друг П. Тичина).¹⁹ Постійно отримував незадовільні оцінки, насамперед хронічно по «священному писанню», загальна оцінка ніколи не піднімалася вище «3», і, як не дивно, в одній чверті отримав «2» з літератури. Єдину п'ятірку по закінченні семінарії Василь отримав з поведінки. Але за спостереженням М. Кодашького: «Взагалі тихий і малопомітний в класі, він, проте, частенько діставав 4 з «поведінки» за різні порушення семінарських порядків, головним чином, щодо служби божої».²⁰ Врешті-решт Василь звернув з шляху батька, покинув семінарію і 1914 року вступив до Київського комерційного інституту (вже під час першої світової війни).

Як зазначав Д. Дорошенко, початок першої світової війни спричинив посилення гоніння на українську культуру, та водночас з'явилася надія на післявоєнну перебудову суспільства²¹.

Бажання зробити щось реальне призвело до того, що Василь, як міг, використовував своє кочове становище студента, чий вуз з Києва евакуювався до Саратова. Він перевозив нелегальну літературу. У Чернігові він часто виступав з рефератами на зборах шкільної молоді²². Мати Василя, Галина Василівна, згадує: у той час він організував гурток молоді, а свою хату перетворив на штаб-квартиру місцевої української молоді. Сама Галина Василівна не раз до півночі пильнувала біля хати. Після одного з таких зібрань син сказав матері: «Спасибі, мамочко, ти мені не мати, а товариш».²³ Отак — товариш, більше, ніж мати! Взагалі, подібні молодіжні гуртки не були новиною для Чернігова, але Василя явно тягнуло шонайлівіше. Він мав зв'язки з гуртками, де були Ю. Коцюбинський, В. Примаков²⁴. Серед книг, що читав Василь у той час, твори М. Драгоманова, К. Маркса, Ф. Ніцше, Нордау, І. Франка, Л. Українки²⁵. У Чернігівському архіві збереглися два самвидавських українських журнали: галицький «Вільна думка», що мав яскраво виражений самостійницький напрям*, та київський «Зоря», що, як видається, більше відповідав світоглядіві Василя того часу. Цей журнал ставив на меті «утворити орган молоді, але вже досить сталої української молоді серед шкільної організації та освітлювати події різностороннє», і далі «журнал повинен стати для нас зіркою вселюдських ідеалів, вкупі з тим це горнило, в якому виховується наша середня шкільна ідеологія»²⁶. Необхідність такої ідеології В. Еллан пояснював і важкими умовами, в які була поставлена українська молодь у містах України: «Тим, хто під впливом товаришів українців, після прочитаних книжок чи власним розумом дійшов до свідомості своєї української національності, доводиться у своєму духовному розвитку весь час іти проти течії, бо все оточення тягне до московського ґрунту»²⁷.

Займався Василь і цілком легальною діяльністю. Працював у Чернігівській архівній комісії²⁸, став одним із найдіяльніших членів хору «Черниговского отделения общества оказания помощи населению Юга России, пострадавшему от военных действий» під керівництвом А. К. Приходька. Як відомо, під цією «верноподданической» назвою

* — У нещодавно перевиданій праці Р. Млиновецького «Нариси з історії українських визвольних змагань 1917—1918» стверджується з посиланням на ЛНБ, що Василь Блакитний був членом глибоко законспірованої організації на кшталт мафії «Братство самостійників» і що саме за її дорученням В. Блакитний вступив до УПСР, а пізніше до КП(б)У. На сьогоднішній день твердження Р. Млиновецького залишається дуже сумнівним. Але повинен відзначити, що в журналі «Вільна думка» є програмні засади, висунуті ініціативним комітетом по створенню української самостійницької спілки, які дуже нагадують те, про що писав Р. Млиновецький. Можливо, тут існує якийсь зв'язок, але зараз нічого не можна стверджувати достеменно.

крилась українська організація, що постала з ініціативи українських лібералів. У великій мірі, завдячуючи цьому хору, українці Чернігова отримали легальний дах для просвітницької діяльності у найнесприятливіших умовах першої світової війни. Збереглася програмка виступу хору від 27 листопада 1916 року з правками В. Блакитного. У репертуарі українські народні пісні та українська класика. На фотографії весь хор, в тому числі і Василь, в українському національному вбранні.²⁹ Водночас, за даними О. Оглобліна, ім'я Василя згадується серед інших, що склали гурток молодих істориків, літераторів, мистецтвознавців, який сформувався навколо В. Модзалевського³⁰.

Щодо своїх переконань у той період, то Василь почувався досить впевнено. Так впевнено, що вступає у суперечку, щоправда, заочно, з таким авторитетом, як В. Винниченко. Справа в тому, що в одній із статей в «Українській житни» В. Винниченко звинуватив українську молодь в пасивності. Молодий Василь сприйняв це звинувачення майже як особисту образу і відповів майбутньому голові Генерального Секретаріату: «А раз молодь українська зараз не виявляє себе по-верхо-во гучною, всім видною акцією, і раз вона мовчить, зіпківши уста, то які ж підстави, який ґрунт мали Ви для того, щоб налетіти (як штабний генерал з тилу на «фронт») з доганами, істеричними вигуками про антидемократизм».³¹

Що ж, у наступні роки Василь і українська молодь розвинули неабияку діяльність, і гучних акцій було більш ніж достатньо, а от про демократію швидко довелось забути.

Події 1917 року Василь зустрів людиною впевненою в собі, переконаною в необхідності революції і готовою зробити все від нього залежне для наближення «волі огнесвіту» для свого народу. Про це свідчить і дореволюційний вірш «Україна»: «Тобі, Україно моя, і перший мій подих, і подих останній», а далі «Вогню ж, динаміту. Хай згине минуле в ім'я будучини»³².

Тут гостро відчувається більшовицький запал на руйнацію всього, що стоїть на шляху до майбутнього, поряд з гарячим бажанням працювати на користь «будучини» України. Лютнева революція відкрила таку можливість. У Чернігові, як і скрізь в Україні, відроджується легальний український рух. Вже 18 березня в Чернігові відбувається збори українців міста. Треба сказати, що українців у Чернігові була третина населення, але вони мали лідера І. Л. Шрага — людину надзвичайно шановану в місті. Саме він очолив у перші дні революції комітет представників громадських організацій. І от на зборах поряд з такою людиною виступає В. Блакитний, представник студентства. Він закликав «ту велику частину української інтелігенції, яка відбилася від української бідної і виснаженої маси, звернутися до праці на користь рідного краю під українським прапором».³³ Взагалі, питання про сутність і завдання української інтелігенції було болючим для В. Блакитного.

24 квітня 1917 року в Чернігові відбуваються перші загальні збори товариства «Просвіта». На цих зборах виступає В. Блакитний. Він звернув увагу на дефіцит української літератури і запропонував заснувати видавництво «Десна» при «Просвіті»,³⁴ що й було зроблено у червні 1917 року.³⁵ Збори обрали раду «Просвіти» з 15 членів, куди увійшов і Василь³⁶.

Василь стає інструктором Центральної Ради, бере участь у роботі комітету по охороні пам'яток старовини.³⁷ Водночас створюється чернігівська організація УПСР, яку очолив Василь. У 23 роки Василь — один із лідерів українського соціалістичного руху в губернії. Він з головою пірнув у політику. Навчання, особисте життя лишилося

десь позаду. Не звертає Василь уваги на засторогу лікарів, що категорично вимагали від нього спокою³⁸. Василь належав до тієї когорти молоді, що своїм першочерговим завданням вважала робити революцію, спалюючи в ній самого себе.

УПСР, головою філії якої став В. Блакитний, повинна була контролювати у губернії селянський рух. І вона досягла в цьому неабияких успіхів. Що ж до Василя, то на другому селянському з'їзді Чернігівської губернії він обирається кандидатом до виконкому Ради селянських депутатів³⁹, на третьому з'їзді повноправно входить до його складу⁴⁰. Місцева філія УПСР швидко досягла входження селянських Рад до Всеукраїнської селянської спілки. З вересня Чернігівська УСС видавала власну газету «Народне слово», одним з редакторів якої став В. Блакитний⁴¹. Довгий час, принаймні до серпня 1917 р., Чернігівська філія УПСР входила до об'єднаної організації міста, що складалася із представників усіх інших українських партій та організацій. До речі, це унікальне в умовах тогочасної України об'єднання зробило можливим під час серпневих виборів до міської Думи стати Чернігову єдиним губернським містом, де Український блок отримав відносну більшість.⁴² Але популярністю серед мешканців міста УПСР не користувалась. Все ж довгий час очолювана В. Блакитним філія найрадикальнішої української партії трималася тактики єдиного українського фронту. На загальних зборах українців міста 30 квітня Василь зазначав: «Коли погрожує народові якийсь ворог, коли єсть спільна мета, то всі партії об'єднуються під одним гаслом... але не забуваючи своїх різниць, стежучи одна за одною».⁴³

Серед документів є одна чернетка, що свідчить, як глибоко прагнув з'ясувати для себе проблему нації В. Блакитний. У цьому документі Василь ставить запитання пунктами і добирає до них літературу:

I. Нація і національне питання.

1. Нація, її походження і прикмети.
2. Поділ націй на пануючі та поневолені і як наслідок цього поділу національно-визвольна боротьба.
3. Національна ідея і її аргументи.

II. Українська нація.

1. Територія України та її особливості.
2. Антропологічні особливості.⁴⁴

Прикметно, що Василь ні слова не пише про співвідношення класів у нації. Мабуть, тоді класова боротьба для нього ще не стала головною рушійною силою історії. Але події в країні штовхали таких, як Василь, що з дитинства був переконаний у вищій мудрості народу, саме на шлях класової боротьби, що з часом все сильніше розпалювалася в країні. І нехай багато хто з сучасників Василя цього боявся, та чи не варто заради вищого блага народу піти до кінця? Ось що писав з цього приводу В. Еллан відразу після першої урядової кризи: «Чи погодяться міністри-капіталісти бути пішкою в руках соціалістів? Очевидно — ні, і волею-неволею міністрам-соціалістам доведеться взяти владу в руки — або її цілком віддати... правда це не бажано, бо ми не доросли до соціалістичної революції. Але коли постане питання про долю революції, а вона в небезпеці, Совети мусять не боятися взяти владу».⁴⁵ Як бачимо, позиція майже більшовицька. Вражає те, що це стверджує людина, яка значною мірою розуміла небезпеку поглиблення революції, що може закінчитися катастрофою і пануванням авархії. Про це свідчить стаття В. Блакитного від жовтня 1917

року: «Останні вибори (земські) показують, що ідея революції, її гасла або зовсім не дійшли до села, або дійшли в якомусь невідомому і чужому для нас вигляді, що в психіці села відбувається якась таємна для нас робота — робота без нашої участі і тому може не на користь революції виллється ця робота, коли ми не прислухаємося до тих уроків, які дає історія, коли ми і надалі не звернемо найпильнішої уваги до глибини народної». І як висновок — заклик до «Організованої праці на поглиблення революції».⁴⁶

На мій погляд, наведений уривок показує головну причину переходу В. Блакитного, врешті-решт, до більшовиків. Це намагання завжди бути з народом, відповідати на заклик народної душі. А поскільки більшовицькі настрої охопили народ — звідси рішення В. Блакитного. Щоправда, до кінця свого життя він лишався саме українським більшовиком, намагаючись виправити те негативне, що, як йому здавалося, було притаманне більшовизму у національному питанні.

Таким чином, життя і творчість В. Блакитного — поєднання постулатів боротьби класової і національної. І якщо у раннього В. Еллана переважала ідея нації над усіма іншими, хоч і соціальним змінам відводилось чільне місце, то у пізнього відбувся перехід на користь класу — гегемона пролетарської революції. Сліди цієї боротьби знаходимо в газеті «Народне слово».

У третьому номері цього часопису надруковано статтю В. Еллана «Про мир». Василь дуже чітко виділяє найлютішого ворога всіх трудящих — буржуазію. Саме заради неї ведеться війна. Вихід з цієї війни Василь вбачає в іншій: «Незабаром той час, коли робітники всіх народів подадуть один одному руку і почнуть останню, рішучу війну пригноблених з пануючими, бідних з багатими».⁴⁷ Це вже чистої води більшовизм. І так писалося саме для темного народу, від якого можна було чекати всіяких експесів.⁴⁸ Мабуть, Василь дуже повірив у твердження В. Леніна про те, що «жодна велика революція в історії не обходиться без громадянської війни», але зараз «це не громадянська війна буде, а зовсім безнадійний бунт купки корнїлівців».⁴⁹

Та здоровий глузд ще не покинув цю людину. Він не міг не бачити, до чого призводить перенесення абстрактного гасла знищення буржуазії на конкретних людей. Можливо, тому через кілька днів з'являється інша стаття «Буржуазія і боротьба з нею». Автор стверджував, що народ якось не так, як треба, розуміє поняття «буржуазія і робітничий клас» і намагається пояснити народові, що ж то воно є насправді і проти кого треба боротися. За В. Елланом, робітничий клас — то професійне робітництво, трудове селянство та інтелігенція, а буржуазія — це фабриканти, поміщики, промисловці. Саме проти них треба боротися, а не взагалі проти тих, хто в «піджаках ходить»⁵⁰, мабуть, як і сам Василь. Ось такий двокольоровий світ. Така спроба пояснити в умовах осені 1917 року була, на мій погляд, марною тратою паперу. Що ж до практичної діяльності В. Блакитного, вона була спрямована на подальше «поглиблення революції».

29—31 листопада 1917 року в Чернігові відбулася конференція волостей і гарнізону Чернігова, роботою якої керував В. Блакитний. Серед іншого ця конференція підтримала збройне повстання в Петрограді, чого не зробила в Чернігові жодна громадська організація, включаючи Ради робітничих і солдатських депутатів. Крім того, конференція висловилася за передачу землі селянам до Установчих зборів.⁵¹

Мабуть, за подібного роду дії та виступи керівництво УПСР включило В. Блакитного зі списків кандидатів до Установчих зборів.⁵²

хоча особисто він доклав немало зусиль для агітації за список номер 10 УПСР. Зберігся вірш-агітка, в якому В. Блакитний закликав голосувати за список УПСР тому, що, на його думку, він мав наступні переваги:

Він боронить справу селянина,

А буржую гонить в спину клина.

Не пошле він під німецьку кулю,

Фабрикантам дасть велику дулю.⁵³

Ось так — щоб дійшло до останнього селянина. Отже, цілком логічно, що наприкінці 1917 — на початку 1918 року В. Блакитний був серед групи заколотників, що хотіли висадити в повітря УЦР та порозумітися з більшовиками.⁵⁴ Спроба не вдалася, але В. Блакитний остаточно зіссував відносини з керівництвом своєї партії.

Розповідь про В. Блакитного буде неповною, якщо не згадати його ставлення до інтелігенції. Питання для В. Блакитного дуже болюче, бо, напевне, він відносив до неї і самого себе. Тут на передній план виступає національна проблема. Найбільше дстається від В. Еллана тим «тоже малоросам», потомкам козаків, перевертням і ренегатам, які найбільше ненавидять все українське якраз тому, що діди їх — козацька старшина — колись вольності народні московським царям та боярам за маетки продали.⁵⁵ Саме вони, на думку В. Еллана, є найлютішими ворогами України, а не «Києвлянин» і йому подібні. Малороси працюють «на обивателя в нації», підходять до всього з міркою «свинячого кутка», але В. Еллан впевнений, що їх гра на рідній темноті буде програна.⁵⁶

Не забуває В. Блакитний і ідейних противників всього українського. У той час, як, власне, і тепер, ці люди прикривались протиставленням «ми — вони». «Ми» — «проводники общечеловеческих идей», «вони» — «націоналісти».⁵⁷ Та якось воно так дивно було, що прихильники «общечеловеческих идей» не бажали ні вивчати українську мову, все життя проживши в Україні, ні шанувати української культури, в кращому випадку сприймаючи її лише на шароварному рівні. Зате добре володіли російською мовою і шанували насамперед російську культуру (яка, між іншим, того дійсно заслуговує), а не якусь абстрактну «общечеловеческую». 78 років тому В. Блакитний звертався до них: «Коли ви живете на землі українського народу, їсте його хліб, ви не можете відмовитися від своєї пайки творчої роботи, коли ви дійсно хочете добра народові, з якого живете, бо тільки національним шляхом прийде народові світ. В момент народного відродження не може бути «ми і вони», а мусить бути велике творче «ми», велике єднання всіх творчих сил, бо коли хто в критичний момент не з народом, той проти нього».⁵⁸

Не забуває В. Блакитний справжньої української інтелігенції, «української не за походженням, а за своїм національно-політичним переконанням» — тут є велика проблема: незнання великою її частиною рідної мови та історії, орієнтація на Москву: «Український інтелігент, що не розумів би московської мови, не читав би московських газет, книжок — всім тим українцям здавався б якимось дикуном, або людиною з Марса».⁵⁹ Звідси парадоксальний висновок — української інтелігенції взагалі немає, бо «не може бути інтелігенції дво-тринаціональної, двокласової, як рівне не може бути інтелігенції, що за класою, за нацією».⁶⁰

Та В. Еллан іде далі і ставить під сумнів правомірність існування термінів «російська інтелігенція», «російська культура» — бо вони були наслідком грабунку царатом підкорених народів.⁶¹

Що ж, зараз можна сказати, для України відтік найліпших її представників мав справді жахливі наслідки, він призвів до того, що в 1917 році в Україні не було досить сильної української духовної еліти, яка була б спроможна натиснути на гальмо поглиблення революції та втримати під контролем народний рух.

Після таких роздумів В. Еллана боляче дивитись на те, що він писав вже за радянських часів: «Ставимо на своєму прапорі лише класові, революційні, комуністичні гасла, одкидаючи як другорядне дрібниці»⁶².

З вище наведеного ясно, що злам цей відбувся не за один день, але ж відбувся. Якщо ж говорити про хронологію, то, мабуть, то була спроба заколоту проти УЦР. З цього моменту В. Блакитний вже не тільки думає, а й діє по-більшовицьки. Отак бажання щастя для свого народу призвело цю людину до розпалювання класової ворожнечі. Порівнюючи В. Еллана з С. Есеніним, М. Хвильовий зазначав, що, якщо в останнього лірик переміг революціонера, то Василь повісив в собі лірика на користь революції.⁶³ Та хіба ж він був один такий? Ціла когорта українських діячів шукала вихід зі становища, що склалося в Україні під час громадянської війни, в українському більшовизмі. Ця ідея дійсно досягла великих успіхів в плані українського відродження в 20-і роки. Одним з її ідеологів і став В. Блакитний, але, врешті-решт, вона зазнала щілковитої поразки. Її носіїв фізично знищили. Та, як би там не було, В. Блакитний — частина нашої історії. «Треба при звичаюватися до думки, — відзначав І. Лисяк-Рудницький, — що хиби і похибки української революції, без уваги на тих, хто їх робив, ішли на рахунок усїєї нації, бо всім, а не тільки однопартійцям, доводилося за них платити. Подібно й успіхи та досягнення — це наш спільний капітал».⁶⁴

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Недзівський А. Передмова // В. Еллан (Блакитний), твори в двох томах. — К., 1956. — Т. 1. С. 7.
2. Кан Г. Некролог В. Блакитного // Всесвіт. — 1925. — № 22—23. — С. 2.
3. Недзівський А. Назв. праця. — С. 7.
4. Еланська Г. В. Спогади // Всесвіт. — 1928. — № 49. — С. 4.
5. Там же.
6. Кодацький М. Нотатки до біографії В. Блакитного // Червоний шлях. — 1930. — № 10. — С. 124.
7. Еланська Г. В. Назв. праця. — С. 4.
8. Державний архів Чернігівської області. — Ф. — Р. 1397 — Оп. 1 — Спр. 9 — Арк. 3.
9. Еланська Г. В. Назв. праця. — С. 5.
10. Кодацький М. Назв. праця. — С. 124.
11. Там же. — С. 129.
12. Там же. — С. 129.
13. ДАЧО. — Ф. Р. 592 — Оп. 1 — Спр. 13. — Арк. 11, 15.
14. Дорошенко Д. І. Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. — К., 1990. — С. 83.
15. Еланська Г. В. Назв. праця. — С. 5.
16. Літературна Україна. — 1974. — 12 січня.
17. Еланська Г. В. Назв. праця. — С. 5.
18. Літературна Україна. — 1974. — 12 січня.
19. Кодацький М. Назв. праця. — С. 128.
20. Там же. — С. 127, 128.
21. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле. Мюнхен, 1968. — С. 98.
22. Кодацький М. Назв. праця. — С. 133.
23. Еланська Г. В. Назв. праця. — С. 6.
24. Кодацький М. Назв. праця. — С. 130.
25. Там же. — С. 133.
26. ДАЧО. — Ф. — Р. 1397 — Оп. 1 — Спр. 12. — Арк. 3.
27. ДАЧО. — Ф. — Р. 1397 — Оп. 1 — Спр. 3. — Арк. 14.
28. Кодацький М. Назв. праця. — С. 133.

29. ДАЧО. — Ф. — Р. — 1397. — Оп. 1. — Спр. 10.
30. Оглоблін О. Микола Василенко і Вадим Модзилевський // Український історик. — 1966. — № 3—4. — С. 23, 24.
31. ДАЧО. — Ф. — Р. — 1397. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 15.
32. В. Еллан (Блакитний). Твори. — К., 1956. — Т. 1. — С. 68.
33. Черниговская земская газета. — 1917. — 24 березня.
34. ЧЗГ. — 1917. — 28 квітня.
35. ЧЗГ. — 1917. — 16 червня.
36. ЧЗГ. — 1917. — 28 квітня.
37. Кодацький М. Назв. праця. — С. 135.
38. Там же. — С. 135.
39. ЧЗГ. — 1917. — 27 червня.
40. ЧЗГ. — 1917. — 10 жовтня.
41. ЧЗГ. — 1917. — 27 червня.
42. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських Дум України в період підготовки жовтневої революції. — К., 1974. — С. 95.
43. Кодацький М. Назв. праця. — С. 135.
44. ДАЧО. — Ф. — Р. — 1397. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 1.
45. ДАЧО. — Ф. — Р. — 1397. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 6, 7.
46. ЧЗГ. — 1917. — 3 жовтня.
47. Народне слово. — 1917. — 7 жовтня.
48. ДАЧО. — Ф. — Р. — 1397. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 1.
49. Ленін В. І. Чи вдержать більшовики державну владу? // Повне зібрання творів. — Т. 34. — С. 307.
50. Народне слово. — 1917. — 10 жовтня.
51. Народне слово. — 1917. — 4 грудня.
52. Недзівський А. Назв. праця. — С. 10.
53. ДАЧО. — Ф. — Р. — 1397. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 2.
54. Дорошенко Д. І. Історія України. 1917 — 1923. — Т. 1. — Нью-Йорк. — С. 260.
55. ДАЧО. — Ф. — Р. — 1397. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 3.
56. Там же.
57. ЧЗГ. — 1918. — 16 (29) березня.
58. Там же.
59. ДАЧО. — Ф. — Р. — 1397. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 4.
60. Там же.
61. Там же.
62. Архів музею української літератури. — Ф. — 781. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 1.
63. Хвильовий М. Передмова // Вас. Еллан. Поезії. — Харків, 1927. — С. 20.
64. Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття // Лисяк-Рудницький І. — Есе. — К., 1994. — Т. 2. — С. 42.

«УКРАЇНСЬКІ ЗБІРНИКИ» О. ЛАЗАРЕВСЬКОГО

Цілком природно, що такий видатний фактограф, джерелознавець, як Олександр Лазаревський, мав значну книгозбірню. Як припускав його біограф Микола Василенко, він почав збирати книжки, ще будучи гімназистом, а згодом це стало його пристрастю. Керувала ним при цьому не одна лишень практична мета, а й суто бібліофільська вдача, бажання зібрати якомога більше матеріалів про Україну. Тут не було певного плану, — відзначав, оглядаючи збірку Лазаревського, Василенко, — усе, що торкалось України, повинно було потрапити, зрештою, до його бібліотеки.

Щоб роздобути потрібне, вчений ретельно переглядав книгарські каталоги. Звертаючись до генеалoga й історика Григорія Милорадовича, він просив придбати для нього «Книжный вестник» за 1861 та 1862 роки за каталогом Ключова, число 8, 1889 року, Лазаревський одержав від Милорадовича Євангеліє і якусь чернігівську брошуру, а 1893 року — книжку Василя Рубана. Кілька брошур 1897 року надіслав йому Павло Тихонов. Того самого 1897 року Лазаревський затіяв обмін з Гамалією: «Скажете А. А. Гамалею, — писав він Милорадовичу, — що портрет его предка я ему охотно уступлю взамен какой-нибудь рукописи или книги — разумеется, о Малороссии. Портрету этому, конечно, быть у Гамалеи приличнее, чем у чужих». Публікуючи цього листа, дочка вченого Катерина відзначила, що обмін цього портрета (генерального судді Івана Гамалії) відбувся. З якимось «австрійцем» Лазаревський обмінював «Список черниговских дворян» (відбитку з «Черниговских губернских ведомостей» за 1887 рік) на два—три випуски опису Австрійської імперії, «в которых описана восточная Галиция». Але при цьому підкреслював, що його власну книжку «Pro domo sua» видано лише для родичів, оскільки вона містить відомості здебільшого «малоинтересные для чужеродцев».

Листування Лазаревського відтворює вже неповторний характер, сам аромат старосвітського бібліофільського пошуку. Звертаючись до Милорадовича, вчений пояснював, що саме обробляв на той час матеріали для біографії Олександра Марковича, де зустрів його виписки зі справ Чернігівського дворянського зібрання. Марковичів нарис історії дворянства, за його відомостями, було розпочато друком у «Материалах для статистики Российской империи» (1839—41), і Лазаревський писав: «Книги этой в Киеве нет, а между тем она для меня необходима; несомненно, что в подвалах М. В. Д. книги этой масса экземпляров. Будьте добродетельны — купите там (т. е. ныне в центральной статистич. Комитете) эту книгу и вышлите мне наложенным платежом».

Такого роду безпосередні зв'язки у той час, як бачимо, ще не були розірвані. Розшукуючи портрет гадацького полковника Грабянки, вчений звертався до брата Федора: «Может быть, у Буцкого он и найдется. Буцкий был полковым обозным именно во время полковничества Грабянки».

Олександра Матвійовича турбувала доля збірок після його смерті. Бажаючи зберегти їх, він спочатку надумав передати все київській публічній бібліотеці (згодом — ім. ВКП(б), ще пізніше — КНРС), фонди якої загинули під час війни. Цей проект, на щастя, не реалізу-

вався: публічна бібліотека не мала права тримати іншомовних книжок, особливо ж польською мовою, а тільки польських у Лазаревського було 180. Отож йому довелося передати свою книгозбірню до університету св. Володимира.

1927 року разом з університетською бібліотекою збірка перейшла від ІНО, на який університет перейнявся за більшовиків, до Всенародної бібліотеки України, тепер ЦНБ ім. Вернадського НАН України.

Втім, якісь рештки збірок Лазаревського бачив у Підлипному відомий бібліофіл С. Р. Мінцлов ще напередодні революції; 12 липня 1915 року. Він залишив опис кабінету, поділеного перегородкою на дві частини: «В большей стоит письменный стол — совершенно простой желтый; у входной двери два узких высоких шкафа, набитые рукописями и книгами; часть их сильно повреждена мышами, и на полках лежали кучи иструхленной ими бумаги и переплетов». На стінах висіли темні старовинні портрети Гонти та Паліхи. Решту стін і перегородки займали вирізані з журналів чи гравіровані портрети різноманітних діячів. «Кое-какие старинные, писанные масляными красками портреты висели и в остальных комнатах; главная часть их хранится Лазаревскими в Киеве». Про київський кабінет певне уявлення дає лист Лазаревського до Вол. Науменка від 21 червня 1891 року з інструкцією, як відшукати «кусочек» щоденника Якова Марковича: він, виявляється, «находится у меня, в киевском кабинете, за портретом Ширая, который висит против письменного стола, сзади кресла, т. е. устроено за портрет таким образом, что если стать против портрета, то устроено найдётся против правой руки».

Зараз важко сказати, чи прилучилося до переданої до університету частини те, що побачив у Підлипному Мінцлов. Нині, зберігаючись у ЦНБ, колекція нараховує 1032 одиниці. Видання зашифровані першими літерами прізвища власника й порядковими номерами, проставленими в бібліотеці університету: «Лаз. 1» — «Лаз. 534». Багатомовні видання одержали підшифри.

Хронологічні рамки колекції широкі — від XVII ст. до смерті вченого (1902), а «Киевскую старину» його родичі докомплектували до самого кінця видання (1906).

До XVII ст. належить дев'ять книжок збірки, до XVIII — 64 (із них польських — 29). Бачимо тут «Трубы словес проповеданных» (К., 1674) та «Анфологон» (Новгород-Сіверський, 1678) Лазаря Барановича, «Руно орошенное» (Чернігів, 1702). «Российский магазин» Федора Туманського (СПб., 1792—93). Знаходимо польський переклад «Гамлета» (1805), саме існування якого Ролле заперечував. Рукою Лазаревського на внутрішньому боці оправи написано: «Большая редкость. Ролле говорит, что этой книги не было, это ответ на известие Бандтке, что такая книга была». Загалом нотаток самого власника на книжках багато, як і вклеєних витинок з преси, що стосуються того чи іншого видання. На книзі «Четы-Мінеї» киево-печерського лаврського видання 1787 року знаходимо, наприклад, такий запис: «Купил на Подоле у букиниста Семинского (десять месяцев без марта и апреля), 23 апреля 1895 года за десять рублей».

У книгозбірні Олександра Лазаревського особливий інтерес викликають спеціально оправлені конволюти, складені з невеликих книжок, брошур, відбиток і вирізок із журналів і навіть газет. Таких томів 210. Перші шість томів збирач назвав українськими, томи 7—24 — малоросійськими, томи 25—210 — малоруськими. Підібрані за форматом, вони оправлені у кольоровий ситець різного малюнку. На шкіряному корінці витиснено назву й порядкове число даного тому.

Відомостей, коли склалася ця збірка й коли було її опрацьовано, ми не маємо. Усе ж таки остаточне оформлення конволютів можна датувати останніми роками життя вченого. Річ у тім, що вже другий том містить низку видань 1896 року (П. Жуковича, І. Пальмова, С. Рклицького та ін.).

Разом у збірниках Лазаревського нараховується приблизно 3500 одиниць різних видань. У 72 томі їх найменше, лише 2 назви — спогади Миколая Сьмолівського (1850) та двотомні «Помнікі дзеюв Польскі» Аугуста Подгурського (1840). По три одиниці містять томи 67, 77, 91, 122, 123, 125, 126, 141, 151, 156, 178 та 199. Навпаки, найбільше, 124 одиниці у 93 томі, 142 — у 108, 144 — у 137 томі. У середньому кожен том містить понад 16 брошур та відбиток.

«Українські збірники» Лазаревського, як і його книгозбірню в цілому, присвячено виключно українській тематиці. Якщо в журналі «Исторический вестник» друкувався твір П. С. Усова «Из моих воспоминаний», Лазаревський зробив витинку тільки XXXI розділу, що стосувався України — «Малороссийский язык, еврейский жаргон и украинофилы» (1883, ч. 2). Інші розділи його не зацікавили.

Варто відзначити й певні особливості у розумінні рамок і змісту україністичної тематики. У 106, 134, 175, 180, 187 та 196 томах зустрічаються матеріали, що стосуються Кубані. На думку упорядника, вони входять до поняття «україніки».

Для теоретичних розважань про зміст цього поняття має значення й те, що Лазаревський збирав, крім а) творів українських авторів, б) творів, писаних українською мовою, в) творів, друкованих в Україні, також і г) твори неукраїнців, видані неукраїнською мовою поза Україною, але присвячені українській тематиці. Мало того, вчений залучав до свого корпусу навіть твори виразно протиукраїнського спрямування, наприклад, у 157 томі — статтю: Іванов А. А. По поводу хохломани (Киевлянин. 1881. №№ 54, 60, 66), у т. 149 — Його ж. Забавны ли хохломанские замыслы? (Киевлянин. 1882. № 246).

Газети й журнали, з яких учений брав статті для своїх «Українських збірників», раз-по-раз остільки рідкісні, що майже ніколи не потрапляли, тим більше зараз не потрапляють у поле зору бібліографів. Відтак вони реально не входять до наукового обігу не через малу вартість, а через практичну неприступність. Серед таких видань — «Архив судебной медицины и общей гигиены» (1865), «Биржевые ведомости» (1895), «Благовест» (1895), «Вестник садоводства» (1888), «Вестник славянства» (1892), «Всемирный труд» (1869), «Географические известия» (1875), «Донская пчела» (1893), «Елисаветградский вестник» (1891), «Журнал главного управления путей сообщения и публичных зданий» (1863), «Журнал Министерства внутренних дел» (1850), «Журнал юридического общества» (1896), «Земледельческий журнал» (1831), «Земский обзор» (1883), «Инженер» (1890), «Мир» (1881), «Наблюдатель» (1885), «Новь» (1885), «Одесские новости» (1893), «Одесский вестник» (1891), «По морю и суше» (1896), «Природа и охота» (1888), «Разведчик» (1895), «Сельское хозяйство и лесоводство» (1865), «Телескоп» (1834), «Улей» (1811), «Устой» (1882), «Холмско-Варшавский епархиальный вестник» (1880), «Христианское чтение» (1894), «Юг» (1882), «Южанин» (1891) тощо.

Колекція такого великого масштабу, де охоплено публікації з початку ХІХ ст. і до самого його кінця, вибрані з такої великої кількості періодичних видань, — видатне бібліофільське й загальнокультурне явище. Важко уявити, якими шляхами комплектувалися ці збірники, формування яких вимагало значних коштів, великого часу й праці. Ви-

кликає здивування, що в опублікованому листуванні Лазаревського слідів цього всього ми чомусь не знаходимо.

Мабуть, немає українознавчої теми, матеріалів до котрої не було б представлено у збірниках Лазаревського. Усі періоди й галузі історичної науки, матеріали до етнографії й фольклору — тут знаходимо буквально все. Оскільки свої матеріали вчений групував, як уже сказано, за форматом, тематичних томів тут немає. Трапляються лише більші чи менші тематичні блоки — добірки статей з певної теми. Так, у 13 томі знаходимо кілька публікацій з історії Церкви, у 28 та 34 — з політичного українофільства, у 102 — про Генеральне слідство промаєтності Чернігівського та Київського полків (Гадяцького — у 120 томі). У 112 та 117 томах маємо добірки, присвячені бджолярській школі П. Прокоповича, у 64 — полеміку Івана Новицького з газетою «Киевлянин», у 175 — Панаса Саксаганського з Лінтварьовим, у 122 — Б. Юзефовича з Андрієвським, у 2 — пам'ятки взаємного поборювання самарського адвоката Яценка з В. Португаловим, у 165 томі — кілька публікацій про Дніпро та його пороги.

Як правило, жодного порядку у збірниках немає, і орієнтуватись у них без покажчика неможливо. На щастя, такий покажчик (рукописний) існує. Писаний рукою Євгена Тимченка, він зберігся у збірці великого українського бібліографа Ф. Максименка. Чимало записів Федір Пилипович проредагував, порозкривавши псевдоніми, з'ясувавши джерела видань, звідки взято ту чи іншу вирізку. Рівень цієї обробки добре характеризує такий приклад. Описуючи 184 том, Є. Тимченко зафіксував «Речь, произнесенную городским головой в заседании думы 28 февраля 1883 г.». Ф. Максименко дописав прізвище автора — ад'юкта університету Св. Володимира Густава-Адольфа Ейсмана — й вихідні дані: це — відбитка з «Известий Киевской городской думы» (1883, № 5). На жаль, певна кількість вирізок лишилась неатрибутованою. Значення цього покажчика тим більше, що одинадцять томів до наших днів не збереглося.

Отже, у збірниках знаходимо численні публікації з геології (П. Армашевського, П. Тутковського й ін.) та природи України — описи лабрадора Радомиського повіту, Кам'яного Броду, родовищ залізної руди, березівських та слов'янських мінеральних вод, лікарської флори Лубенського повіту, матеріали з фауни (зокрема про бобрів) та з мисливства, статті про річки й судноплавство, про виноградарство, шовківництво, тютюництво. Низка публікацій стосується змін у природному середовищі: Палимпсестов И. Г. Степи юга России были ли исконны веков степями и возможно ли облесить их? (Записки Общества сельского хозяйства Южной России. 1889. №№ 3—12); Його ж. Переменился ли климат юга России (Одесса, 1864); Измаильский А. А. Как высохла наша степь (Полтава, 1893); Об истреблении рыбы в Десне (Киевское слово. 1895. № 2851).

Ясна річ, більшу частину збірників займають публікації історичного змісту. Серед них вирізняються статті й брошури, що мають джерелознавчий характер. Це описи Церковно-археологічного музею при Київській духовній Академії, музеїв Мазаракі й Катерини Скаржинської; описи «древлехранилищ» Свято-Володимирського братства у Володимирі-Волинському, Подільського єпархіального історично-статистичного комітету, Чернігівського архієрейського дому.

Довідкове значення мають путівники й описи Києва, Житомира й Харкова, численні нариси історії міст, містечок і сіл. Крім кількох нарисів з історії дворянства, маємо начерки історії родів Антоновських, Божичів, Вишневських, Дуніних-Борковських, Кочубеїв, Максимовичів, Максимовичів-Васильківських, Милорадовичів, Полетик, Харевичів,

Ширяїв. Серед персоналій — некрологи Володимира Александрова, Є. Андрійка, Єгора Гордієнка, Сильвестра Дашкевича, М. Кретчмера, Федана Лебединцева, Михайла Подолинського, Миколи Стороженка, Г. Ціхановського, Павла Яркоського та багатьох інших.

Чимало публікацій стосується історії освіти, діяльності навчальних закладів різних відомств і епох — київські чоловічі I, II й Києво-Печерська та Фундуклеївська жіноча, іезуїтські школи, Воздвиженська школа М. Неплюєва, Ніжинський ліцей, університет Св. Володимира, Колегія Павла Галагана, Полтавський і Київський інститути шляхетних пацц, Кропив'янське початкове народне земське училище, Конотопське технічне залізничне училище, Новгород-Сіверська, Лубенська й Златопільська гімназії, Київські Вищі жіночі курси, Охтирське повітове училище, Полтавська й Чернігівська жіночі гімназії, Кременецький ліцей, ланкастерське училище в Києві.

Привертають увагу численні описи діяльності установ та організацій. Серед них Київське літературно-артистичне товариство, Київське слов'янське благодійне товариство, Богуславське товариство тверезості, Свято-Володимирське братство у м. Володимирі-Волинському, музично-драматичний гурток у Чернігові, Київське товариство старожитностей і мистецтв, Київська російська опера, історичне товариство Нестора-літописця, Товариство любителів дослідження Кубанської області, Неплюєвське братство, Київська комісія народних читань.

Окрему групу публікацій складають нариси історії монастирів — це Києво-братський училищний, чернігівський Троїцько-Іллінський, батуринський Крупицький, Києво-Флорівський Вознесенський, ніжинський Благовіщенський, полтавський Хрестовоздвиженський, Києво-Видубецький, Свято-Михайлівський, лубенський мгарський Преображенський, кам'янський Свято-Успенський, Пустинно-Рихловський Миколаївський, Києво-Золотоверхий Михайлівський, максаківський Спаский, бершадський Преображенський, барський Свято-Покровський, Києво-Печерська й почаївська Успенська Лаври.

Низка публікацій розкриває історію української книжної культури — треба назвати нарис історії київської губернської типо-літографії, статті про острозьку й бердичівську друкарні, про цензора Федора Туманського, книжкову торгівлю на Воздвиженському ярмарку 1895 року в Чернігові.

Окрему групу складають публікації про театральні трупи Кропивницького, Садовського, Саксаганського, Старицького, Захаренка, а також статті про українців у театрі Любова, гастролі трупи Деркача в Парижі, цікава брошура про фортепіанне виробництво у Києві (1895 у т. 133).

Для істориків літератури чимале значення має добірка цілком забутих і недосліджених літературних творів. Це роман Пр. Данилевського «Панич-кавказець» (1876), п'єси «Гласный» П. Козловського (1888) та «Конотопська відьма» Г. Ашкаренка (1889), балада М. Кононенка «Княгиня-кобзар» (1893), поеми І. Тарасенка «Ганнуся» (1891), «Кирило» (1896) та «Дід Оверко» (1896).

Введення цих раритетів української бібліографії до наукового обігу поширить можливості історичної науки і всього українознавства.

РІД ТА РОДИНА ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

Життя та діяльність видатного українського історика Олександра Оглоблина (1899—1992) вивчені далеко не повністю. І хоча у розпорядженні фахівців є чимало біографічних розвідок про О. Оглобина,¹ справді капітального життєпису вченого досі не створено.² Зокрема, дуже мало відомо про його дитячі та юнацькі роки, вплив родинного середовища на формування інтересів і уподобань майбутнього історика. Сам О. Оглоблин у своїх публікаціях ніколи не торкався власного родоводу, хоча й написав «для домашнього вжитку» розлогі спогади під промовистою назвою «Рід».³ Гадаємо, слід оприлюднити цей рукопис, зробити його доступним для широкого читацького загалу. На нашу думку, це одне з першочергових завдань Українського Історичного Товариства (США), якому в особі Л. Винара О. Оглоблин заповів свій архів.

Олександр Оглоблин народився 24 листопада (6 грудня за новим стилем) 1899 р. у Києві.⁴ Його кровний батько Михайло Миколайович Мезько (1870—1938), походив із старовинного козацького роду, що укорінився на Новгород-Сіверщині ще в середині XVII ст.⁵ Свого часу він закінчив Новгород-Сіверську гімназію та юридичний факультет Київського університету (1894), а пізніше обіймав посаду члена окружного суду в м. Уральську. Доля до Михайла Миколайовича була досить поблагливою, і 1915 р. він удостоївся чина статського радника. За років радянської влади М. М. Мезько, як «старий буржуазний спеціаліст», зазнав певних поневірянь. Деякий час він викладав у сільській школі рідних Араповичів (1923—1927), а згодом у неповній середній школі сусіднього села Дробишева (1927—1938), де, ймовірно, і помер 20 листопада 1938 року. Останній спочинок батько історика знайшов у селі Араповичах на Новгород-Сіверщині.⁶

До 15 років Олександр Петрович нічого не знав про свого рідного батька, а родина Оглоблиних, у якій він виховувався, робила все можливе, щоб приховати від нього правду. Річ у тім, що ще до народження Сашка його мати Катерина Платонівна Лашкевич через неможливість офіційного шлюбу з М. М. Мезьком була змушена одружитись з київським купцем Петром Івановичем Оглоблиним, на ім'я якого і було немовля. І тільки у 1914 р. батько та син зустрілися. Це побачення, а потім і довготривалий листовний зв'язок⁷ заронили у душу Олександра Петровича любов та повагу до татка і дали відчутний поштовх для дослідження його справжнього родоводу та історії «малої Батьківщини» — Новгород-Сіверщини. З плином часу, вже перебуваючи на еміграції, дослідник деякі свої студії підписував прізвищем Мезько,⁸ однак увійшов в українську історіографію під зовсім іншим ім'ям.

Торкаючись правдивих витоків родоводу дослідника, зазначимо, що найбільший вплив на формування його світогляду справила рідня по матері — козацько-старшинський рід Лашкевичів. Ця родина має давню історію і посідає почесне місце в українській минувшині. О. П. Оглоблин надзвичайно пишався своїми родичами Лашкевичами і навіть присвятив їм невеличку розвідку. За його версією, Лашкевичі — козацький рід білорусько-українського походження, що осів у XVII ст. на Стародубщині, споріднений із знатними українськими родинами, у тому числі й гетьманськими (Скоропадськими, Полуботками, Апосто-

лами, Розумовськими). Серед найбільш відомих представників цього клану назвемо стародубського вйта С. Т. Тищенка-Лашкевича (бл. 1639—1719), історика стародубських розкольнічих слобід С. І. Лашкевича (1842—1889).⁹ Багато про знатних предків малий хлопчина довідався від своєї бабки Ганни Осипівни Лашкевич (1841—1910). Дворянка за походженням, вона прагнула виховати з онука справжнього інтелектуала та аристократа. Як й інші представники роду Лашкевичів, Ганна Осипівна була похована в родовій усипальниці у Києво-Флорівському жіночому монастирі. Про діда О. П. Оглоблина по лінії матері відомо лише, що звали його Платоном Івановичем (1821—1875). Він помер задовго до народження онука в чині штабс-капітана.

Мати історика — Катерина Платонівна (1867—1932), перехворівши в дитинстві (3—4 роки) на кір, залишилась глухонімою. Згодом вона закінчила Санкт-Петербурзьке училище глухонімих (1884) і продемонструвала відмінне знання російської мови та закону Божого.¹⁰ За цих обставин вихованням малого Сашка займалась переважно бабуся Ганна. Сама вона вела всі родинні справи Лашкевичів, поповнювала фамільний архів, який по її смерті успадкував Олександр Петрович. Заглиблення в родові справи своїх прашурів, в козацькі витoki його батька і матері, стали наріжним каменем для глибокого і систематичного зацікавлення О. П. Оглоблиним історією Новгород-Сіверщини.

У своїй науковій автобіографії дослідник з теплотою писав: «Я народився, виріс і жив у Києві, який був і є моїм рідним містом. Але за свою батьківщину я змалку вважаю Сіверщину, землю всіх моїх предків. Я любив і люблю цю землю. І в мені рано прокинувся інтерес до її минулого. Я став читати і набувати книжки про історію Сіверщини. Першою, десь в 1913 році, була Історія Северської землі Дмитра Багалія. Це було моє перше, ще заочне знайомство з Дмитром Івановичем Багалієм, з яким і під керівництвом якого мені довелося згодом працювати і в Академії Наук у Києві, і в Інституті його імені у Харкові (1926—1932 рр.). Приблизно тоді з'явилася в мене Історія Малої Росії Д. Бантиш-Каменського, а 1915 моя бібліотечка збагатилася Описанієм Старої Малоросії Олександра Лазаревського, три томи якого я взяв з собою на еміграцію. Трохи пізніше, в 1916 році, мені подаровано Малоросійський Родословник В. Л. Модзалевського, де я знайшов і родовід Лашкевичів, і силу-силенну інших, ближчих і дальших родичів.

Мені захотілося написати історію мого Новгорода-Сіверського. Це було десь у 1912 році. Незабаром, в 1913-ім чи 1914-ім році, написав я невеличку історію Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря, який я так добре знав. Для цього довелося прочитати деяку літературу з історії церкви. Звичайно, ці перші мої історичні нариси мали цілком компілятивний характер, але з цього малого зерна виріс мій особливий інтерес до локальної історії, передусім історії Сіверщини, далі Чернігівщини і Лівобережної України, а вже пізніше — історії цілої України. І — що важливіше — це почуття землі, землі мого роду, рідної землі, згодом привело мене до історії Гетьманщини, Козацько-Гетьманської держави XVII—XVIII століття».¹¹

Отже, на нашу думку, саме духовні та культурні традиції, успадковані О. П. Оглоблиним від роду Мезьків—Лашкевичів, і стали тим основним підґрунтям, на якому формувався його історичний світогляд, виростало філософське осмислення минувшини України.

Акцентуючи увагу на родоводі суспільствознавця, слід торкнутись і родини Оглоблиних, у якій зростав майбутній історик.

Про предків історика по цій лінії нам відомо, що нерідний дід науковця І. І. Оглоблин (1838—1897) походив із Жиздрінського повіту

Калузької губернії, і 1875 р. був записаний до розряду міщан.¹² Іван Ілліч виявив себе вправним хазяїном і згодом розбагатів на різних промислах, головним чином соляних. У 70-х рр. XIX ст. він побудував у Києві великий двоповерховий кам'яний прибутковий будинок по вулиці Андріївський узвіз, який довгі роки здавав в найм. В архіві історика зберігся план садиби діда, з якого видно, що помешкання Івана Ілліча складалося з 20 кімнат й великого підвального приміщення. Це був один з найбільших будинків на тогочасному Андріївському узвозі. І. І. Оглоблин володів також ще двома прибутковими особняками у Києві: на Житнеторжській базарній площі, 12 та по Боричевому току, 26. Прибрана бабка О. П. Оглоблина — Олександра Петрівна (1844—1921) була доброю помічницею чоловікові. Збереглися домові книги, які протягом багатьох десятків років вона скрупульозно заповнювала, фіксуючи всі доходно-витратні дані.¹³ Олександра Петрівна славилась меценатством та набожістю й часто жертвувала гроші на церковні справи. Вже у 1886 р. Оглоблини застрахували своє майно на суму в 34830 крб.,¹⁴ що становило на ті часи чималі гроші. У 1897 р. вони придбали ділянку землі у Києво-Фролівському жіночому монастирі під могили, де з часом і були поховані.

Вітчим О. П. Оглоблина — Петро Іванович — народився 25 червня 1865 р. глухонімим. Коли хлопчику виповнилось 10 років, батьки віддали дитину в науку до місцевого купця Щекотіхіна, але того ж таки року відправили його у Санкт-Петербурзьке училище глухонімих, де Петро навчився російської грамоти та арифметики й по закінченні училища у 1882 р. отримав спеціальність столяра та звання підмайстра.¹⁵ Фізичний недуг сина непокоїв Івана Ілліча і він витратив чимало зусиль, щоб відповідні органи визнали Петра за спадкоємця всього оглоблінського майна. Зрештою цього вдалося добитись у 1889 р. Трудовий шлях Петра Оглоблина відтак був тернистим і складним. Він довго не міг влаштуватись на роботу і, перепробувавши професії палітурника та столяра, нарешті наприкінці 90-х рр. минулого століття почав працювати у Київській жандармерії експертом у справах глухонімих арештантів.¹⁶ Помер П. І. Оглоблин 15 серпня 1919 р. у Києві від плевропневмонії.¹⁷ У сім'ї Оглоблінних, крім Олександра, підросли ще двоє дівчаток — Євгенія (нар. у 1903 р.) та Марія (1906). У ранні роки в Сашка стосунки з сестрами не склалися, а з часом майже зовсім припинились. Гортаючи листи М. П. Шикіної та Є. П. Мурашко до О. П. Оглоблина за 20—30-і рр. наочно бачимо, що причин тут багато. Сестри, які волею обставин опинились поза межами України (одна — в м. Речиці (Білорусь), а інша в Москві (Росія), увесь час відчували матеріальну скруту. Маруся, на руках якої залишилося четверо дітей, знаходилась на грані голодного існування, а Євгенія, котра доглядала не тільки за смертельно хворою матір'ю, але й за нездоровим чоловіком та двома дітьми, також ледве зводила кінці з кінцями. До злиденного життя рідних Олександр Петрович, як це виходить з епістолярії, ставився відверто байдуже: протягом багатьох років не написав жодного листа, не допомагав матеріально. У такій поведінці О. П. Оглоблина ми бачимо трагедію його самого та його рідних. Очевидно, сімейна обстановка не внесла в душу історика материнської і, зрештою, батьківської теплоти, сестринської любові. Звичайно, важко говорити про глибину його почуттів до близьких — то є виключно інтимний бік душі людини, — але одне зазначимо: вихователі і сестри весь час пишались Олександром, його науковими здобутками. Зрештою, вчений віддав шану тому середовищу, в якому зростав — історія купецтва стане однією з домінуючих тем дослідницьких студій науковця, знайдеться в них місце і українському міщанству.

Отже, досліджуючи родовід О. П. Оглоблина на суто генеалогічному та історичному ґрунті, слід констатувати, що, по-перше, природне

прізвище історика Мезько. По-друге, значну роль у становленні наукових уподобань відіграв клан Лашкевичів, який відносився до верхів українського народу, nobілітований в одному ряду із знатними старшинськими сім'ями, залишив помітний слід у вітчизняній минувшині. І, на-решті, останнє. Родина Оглоблиних тільки опосередковано увійшла у біографію науковця.

Примітки

1. Биковський Л. Чорноморські спогади про проф. д-ра О. Оглоблина // *Визвольний Шлях* (Лондон). — 1966. — Ч. 4. — С. 447—450; Винар Л. Наукова творчість Олександра Оглоблина // *Український історик* (Нью-Йорк — Торонто — Мюнхен). — 1970. — № 1/3. — С. 5—32 (далі — VI); Його ж. Олександр Оглоблин // *Свобода*. — 1964. — Ч. 339; Його ж. Олександр Оглоблин як дослідник гетьмана Івана Мазепи і його доби // VI. — 1989. — Ч. 4. — С. 44—49; Домбровський О. Дев'яностиліття Олександра Петровича Оглоблина // *Свобода*. — 1989. — Ч. 211—213. — 7, 8, 9 листопада; Омельченко В. Олександр Оглоблин (Життя і діяльність) // *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина*. — Нью-Йорк, 1977. — С. 57—63; Його ж. Похорон проф. Олександра Оглоблина // VI. — 1993. — Ч. 1—4. — С. 241; Полонська-Василенко Н. Професор д-р Оглоблин // *Вісник ООЧСУ*. — 1955. — Ч. 5. — С. 25—29.
2. На сьогодні найкращою є біографічна студія, яка належить перу Любомира Винара. Див.: Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899—1992). — Нью-Йорк — Торонто — Київ — Париж, 1994. — С. 79.
3. Див.: Винар Л. *Бібліографія праць проф. д-ра Олександра Оглоблина* (1920—1975) // *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина*. — С. 118.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 28.
5. Рід Мезьків (Мізьків) нараховує принаймні 12 поколінь і походить від козака Стародубської сотні Ніжинського полку Степана (Стефана) Мезька (1654) — уродженця с. Араповичі на Новгород-Сіверщині.
6. Ці родинні матеріали про батька історика опрацював на підставі свідчень О. П. Оглоблина Л. Винар. Див.: Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин 1899—1992... — С. 15.
7. Після смерті М. М. Мезька О. П. Оглоблин деякий час листувався з його дружиною Зінаїдою Яківною Гераскіною (1888—?).
8. Див.: Мезько О. Українська історична наука під советами в 1920—1930-х рр. // *Визвольний шлях*. — Лондон, 1951. — Ч. 4—5. — С. 36—41; Ч. 6. — С. 27—30; Ч. 7. — С. 17—22; Ч. 8. — С. 9—12; Мезько О. Як большевики руйнували українську історичну науку. — Прага, 1945. — С. 53.
9. Оглоблин О. Семен Тищенко-Лашкевич // Оглоблин О. *Люди Старої України*. — Мюнхен, 1959. — С. 227—237; Цікаво, що Олександр Петрович усе життя збирав матеріал про рід Лашкевичів, частину якого опрацював його син Дмитро. Див.: Оглоблин Д. Олександр Степанович Лашкевич (1842—1889), редактор-видавець «*Києвської Старини*» // VI. — 1974. — № 1—3. — С. 155—168; № 4. — С. 47—73.
10. ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 350. — Арк. 1.
11. Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика // *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина*... — С. 22.
12. ЦДАВО України. — Ф. 3561. — Оп. 1. — Спр. 353. — Арк. 1—2; Спр. 349. — Арк. 36-зв.
13. Там само. — Спр. 355. — Арк. 20—34.
14. Там само. — Спр. 352. — Арк. 12.
15. Там само. — Спр. 346. — Арк. 2.
16. Там само. — Спр. 333. — Арк. 31.